

การประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 5 : ภูมิสังคม
Application of Work Principles 5 of King Rama IX :
Social Geography

ชัยโรจน์ นพเฉลิมโรจน์

Chairoj Nopchalerroj

มูลนิธินพเฉลิมโรจน์

Nopchalerroj Foundation

Email : win@chairoj.net

Received: May 13, 2024; Revised: May 28, 2024; Accepted: May 28, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้มุ่งศึกษาการประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 5 คือ ภูมิสังคม ผลการวิเคราะห์พบว่า รูปแบบการประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 5 : ภูมิสังคม ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) สร้างการรับรู้ร่วมกัน 2) เรียนรู้ชุมชนต้นแบบ 3) วิเคราะห์ข้อมูลศักยภาพของตนเอง และ 4) กำหนดข้อตกลงร่วมกัน โดยทุกขั้นตอนที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ประชาชนหรือคนในชุมชนนั้น ๆ จะต้องเป็นผู้ดำเนินการเองหรือเป็นแม่ข่ายหลัก การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงจะเกิดการพัฒนามีรากฐานจากภูมิสังคม จะอาศัยคนนอกหรือฝ่ายราชการเป็นแม่ข่ายทำแทนไม่ได้ เพียงแต่ช่วยให้คำแนะนำในการจัดการและการดำเนินการแต่ละขั้นตอน แนะนำกรอบ ช่วยสร้างเครื่องมือ แนะนำวิธีการวิเคราะห์ หรือช่วยเป็นวิทยากร กระบวนการให้ ก็จะทำให้คนในชุมชนหรือสังคมนั้นสามารถดำเนินการเองได้อย่างอิสระ

คำสำคัญ : การประยุกต์ใช้, หลักการทรงงานข้อที่ 5, ภูมิสังคม

Abstract

This academic article aims to study the Application of Work Principles 5 of King Rama IX : Social Geography consists of four steps : 1) Creating mutual perception, 2) Learning from exemplary communities, 3) Analyzing one's own potential data, and 4) Establishing mutual agreements. In each of these steps, the community members or individuals within the community must take the lead or be the main actors. Learning that occurs will thus lead to development rooted in the social context. Relying on outsiders or government officials as main actors is not feasible. They can only provide guidance in organizing and implementing each step, suggest frameworks, assist in tool

creation, provide analytical methods, or act as process facilitators. That will enable individuals within the community or society to act on their own independently.

Keywords : Application, Work Principles 5 of King Rama IX, Social Geography

บทนำ

การพัฒนาเป็นสิ่งที่ดีและน่าจะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม กระนั้นกลับพบว่า การพัฒนาบางอย่างสร้างผลกระทบด้านลบต่อคนในชุมชน สังคม และสร้างปัญหาใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นมาให้ต้องแก้ไขอย่างไม่จบสิ้น โดยเฉพาะเมื่อการพัฒนานั้นไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนรวมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ และขาดความใส่ใจต่อบริบทความเป็นอยู่ เช่น การประกอบอาชีพ วัฒนธรรม พื้นฐานความเชื่อของคนในพื้นที่เป็นต้น ทำให้ขาดข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่ ความต้องการที่แท้จริงของประชาชนเพื่อนำมาเป็นเงื่อนไขในการตัดสินใจที่จะดำเนินการหรือไม่ดำเนินการสิ่งใดในพื้นที่นั้น ๆ โดยคำนึงถึงหลักของเหตุผลและคุณภาพชีวิตที่จะเกิดขึ้นของประชาชนในแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การพัฒนาดังกล่าวขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่และทำให้การพัฒนาที่เกิดขึ้นนั้นไม่สอดคล้องกับความต้องการของคนในพื้นที่และสภาพแวดล้อม (ธนกร ศิริสุขวัฒนา และ โดม ไกรปกรณ์, 2566) นอกจากนี้ การนำมาปฏิบัติอาจไม่สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่ปลายเหตุ (ปิยชัย นาคอ่อน, 2566) ขาดการพิจารณาถึงหลักภูมิสังคมในการปฏิบัติงาน

หลักการทรงงานข้อที่ 5 ได้แก่ ภูมิสังคม จึงกลายเป็นหลักการทรงงานที่สำคัญต่อการสร้างการมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงการใส่ใจถึงอุปนิสัยใจคอของประชาชนที่อาศัยอยู่ตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์นั้น ๆ

การพัฒนาใด ๆ ต้องคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศของบริเวณนั้นว่าเป็นอย่างไร และสังคมวิทยาเกี่ยวกับนิสัยใจคอของคนตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน ดังพระราชดำรัสความตอนหนึ่งว่า “...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเราจะไปบังคับให้คนอื่นคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำเราเข้าไป ไปช่วยโดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเค้าต้องการอะไรจริง ๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง...” (สำนักงาน กปร., 2559)

หลักการทรงงานข้อนี้มีวิธีคิดที่น่าสนใจต่อการนำมาวิเคราะห์ ประเมินค่า สู่การประยุกต์ใช้อย่างเป็นขั้นตอน (เมธา หริมเทพาธิป, 2559) หลังจากที่ได้ศึกษาหลักการทรงงานข้อที่ 1 (การศึกษาอย่างเป็นระบบ) (ชัยโรจน์ นพเฉลิมโรจน์, 2567ก) หลักการทรงงานข้อที่ 2 (ระเบิดจากข้างใน) (ชิสา กันยาวิริยะ, 2565) หลักการทรงงานข้อที่ 3 (แก้ปัญหาที่จุดเล็ก) (ชัยโรจน์ นพเฉลิมโรจน์, 2567ข) และหลักการทรงงานข้อที่ 4 (ทำตามลำดับขั้น) (ชัยโรจน์ นพเฉลิมโรจน์, 2567ค) มาแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือภูมิสังคม เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของคนในพื้นที่เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนอย่างสูงสุด

ดังนั้น ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาเรื่อง การประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 4 : ทำตามลำดับขั้น เพื่อวิเคราะห์แนวคิดและตีความเชิงปรัชญา สร้างความเข้าใจต่อหลักการทรงงานข้อนี้ไปสู่การเสนอเทคนิคการประยุกต์ใช้ต่อไป

วิเคราะห์แนวคิดและตีความเชิงปรัชญา

มนุษย์ย่อมเป็นสิ่งอยู่ในโลก (being in the world) เมื่ออยู่ในโลก จึงมีโลกแวดล้อมและมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและการดำรงชีวิต ในอดีตสนใจด้านสังคม การปกครอง ระบบเศรษฐกิจและเทคโนโลยีการผลิต ในปัจจุบันจึงขยายเป็น สังคม เศรษฐกิจ การเมือง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยไม่ลืมที่จะคิดถึงวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม รวมไปถึงภูมิประเทศและภาวะการข้ามพรมแดน (beyond frontier) นำไปสู่กระแสโลกาภิวัตน์ที่โอบกอบโลกทั้งใบไว้ในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การพัฒนาจึงมีภาวะไล่ตามกระแสนี้ โดยแบ่งออกเป็น กลุ่มที่ไล่ทัน กลุ่มเรียกร้องให้ช่วย และกลุ่มสร้างเอง ทำให้เกิดภาวะแรงกดดันต่อการพัฒนาประเทศเพื่อให้ได้สังคมคุณภาพที่ดีในระดับที่ดีกว่าเดิม การพัฒนาใด ๆ ต้องคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศของบริเวณนั้นว่าเป็นอย่างไร จะพัฒนาเรื่องใดต้องสนใจกายภาพของสถานที่ ดิน น้ำ อากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ ความใกล้เคียงสถานที่อื่น ย่อมเป็นสิ่งที่ต้องสืบค้นให้รู้เพื่อจะบริหารจัดการได้เบื้องต้น หากติดขัดต่อปัญหานี้เสียแล้วย่อมทำให้การมุ่งมั่นพัฒนาสะดุดลง หลังจากนั้นต้องสนใจสังคมวิทยา จิตวิทยา ประเพณี วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับลักษณะนิสัยใจคอของคนทั้งในระดับภาพรวมและความเป็นท้องถิ่น เพื่อแสวงหาการมีส่วนร่วม (participation) การเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา (engagement) และการมีพันธะที่จะต้องกระทำด้วยใจอย่างจิตอาสา (volunteerism) การพัฒนาที่ดำเนินการโดยสนใจในผู้อื่น (concerning in the other) ย่อมเป็นการพัฒนาที่ต้องใช้พลังแห่งการสร้างสรรค์ การปรับตัว การร่วมมือและการแสวงหาสิ่งใหม่ที่ดีขึ้นไปกว่าเดิม เพราะผู้อื่นในที่นี้ไม่ใช่เพียงเรื่องของคน แต่ยักรวม คน สัตว์ สิ่งของ ธรรมชาติ และโลกใบนี้ อันเป็นสิ่งที่รายล้อมและบีบกรอบ (enflame) การดำรงชีวิตของมนุษย์ให้มุ่งไปในทิศทางหนึ่งทิศทางใด หากแต่สังคมโลกปัจจุบันมุ่งหวังให้อารยธรรมของมนุษยชาติอยู่ร่วมกันกับโลกอย่างสันติสุข

หลักการทรงงานข้อ “ภูมิสังคม” นี้ มีความเชื่อมโยงกับหลักการทรงงานข้อ “ระเบิดจากข้างใน” ต่างกันตรงที่ “ภูมิสังคม” วางอยู่บนรากฐานปรัชญาสังคม ที่ครอบคลุมทั้งส่วนของสังคมวิทยา ประวัติศาสตร์ และภูมิประเทศ ที่จำเป็นต้องประสานการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการพัฒนา ส่วนระเบิดจากข้างในนั้น วางอยู่บนรากฐานปรัชญามนุษยศาสตร์ ที่ครอบคลุมทั้งส่วนบุคคล ครอบครัว และเศรษฐศาสตร์

หากมองผ่านวิธีคิดเชิงระบบ หลักการทรงงานข้อ “ระเบิดจากภายใน” จะอยู่ในส่วนของปรากฏการณ์ (event) แต่มีความลุ่มลึกไปจนถึงขั้นระดับความเชื่อ (mental model) แต่ หลักการทรงงานข้อ “ภูมิสังคม” จะอยู่ในส่วนของแบบแผนหรือแนวโน้ม (pattern) ซึ่งเกิดจากการถอดปรากฏการณ์

เฉพาะหน่วยเชิงปัจเจกบุคคล เพื่อหา “ส่วนร่วม” ของทุกปรากฏการณ์ ในทางปรัชญาเรียกว่า “การถอดสิ่งสากล” (abstraction) เพื่อหาสิ่งที่เป็นลักษณะร่วมบางอย่างของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ

เมื่อต้องการกำหนดโครงสร้างของระบบ (structure) จึงนำเอา “แบบแผนหรือแนวโน้ม” ของแต่ละชุมชนมาค้นหาลักษณะร่วมบางอย่างอีกครั้งหนึ่ง สิ่งเหล่านี้จะนำมาซึ่งการกำหนดนโยบายชาติ กฎหมาย การออกแบบโครงสร้างทางกายภาพทั้งประเทศ เพื่อการแก้ปัญหาและพัฒนาในทุกชุมชนทั่วประเทศ

นอกจากนี้ หลักภูมิสังคม ยังเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน ที่มีรากฐานมาจากความเชื่อที่ว่า คน เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีความสามารถ มีศักยภาพและพลังอันซ่อนเร้นแฝงอยู่ ได้แก่ กำลังความคิด แรงงาน ฝีมือหรือทักษะ ซึ่งพลังเหล่านี้ถ้าได้รับการขุดค้นและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน ก็จะสามารถบันดาลความสำเร็จทั้งปวงให้แก่ชุมชนได้ ความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับมนุษย์ อาจสามารถแบ่งออกเป็น 5 ประการดังนี้

1) ความเชื่อและการเคารพในความแตกต่างระหว่างบุคคล คือเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนต่างมีความสำคัญและมีลักษณะเฉพาะตัวซึ่งแตกต่างกันไป แต่ละคนจึงควรได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม ได้รับเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง

2) ความเชื่อในสิทธิของมนุษย์ที่ว่า มนุษย์ทุกคนย่อมมีสิทธิ และสามารถกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนตามที่ตนต้องการ

3) ความเชื่อในความสามารถในการเรียนรู้ของมนุษย์ว่า มนุษย์ทุกคนถ้าได้รับโอกาสย่อมสามารถเรียนรู้ เปลี่ยนแปลงเจตคติและพฤติกรรมตลอดจนสามารถพัฒนาขีดความสามารถในการรับผิดชอบต่อสังคมของตนให้สูงขึ้น แต่ละบุคคลจึงควรได้รับโอกาสในการศึกษาเพื่อการเรียนรู้

4) ความเชื่อในความสามารถเป็นผู้นำของบุคคลว่า มนุษย์ทุกคนมีความสามารถในการคิดริเริ่มการเป็นผู้นำ และทุกคนมีศักยภาพ (potential) ที่ซ่อนเร้นอยู่ ซึ่งความสามารถเหล่านี้ ถ้าได้รับการพัฒนาให้ถูกทาง จะสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งการพัฒนาเรื่องดังกล่าว เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม วิธีที่ดีที่สุดคือ การใช้กระบวนการกลุ่ม

5) ความเชื่อในพลังชุมชน และความสามารถของชุมชนว่า พลังขีดความสามารถของชุมชนมีความสำคัญต่อบุคคล ชุมชนและประเทศโดยรวมจึงมีความจำเป็นต้องพัฒนาพลังและขีดความสามารถของชุมชนในทุก ๆ ด้าน

จากความเชื่อดังกล่าวนี้นำให้เกิดหลักการพึ่งพาตนเองของประชาชน หลักการนี้เน้นให้ประชาชนในท้องถิ่นรู้จักช่วยตนเอง (self - help) หรือพึ่งตนเอง self - reliance) ได้ ซึ่งมีความหมายว่า ชุมชนแต่ละชุมชนจะต้องอาศัยทรัพยากรของตนเองเป็นหลักไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการทำผลงาน ทรัพยากรธรรมชาติ หรือทรัพยากรทางวัฒนธรรมทางภูมิสังคม การพึ่งตนเองนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องของใครคนใดคนหนึ่งในชุมชน แต่เป็นเรื่องของส่วนรวม (collective self - reliance) และมีใช้เรื่องของการแยกตัวโดดเดี่ยวด้วยการปิดหมู่บ้าน เพราะยังต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับชุมชนอื่น ๆ ด้วย

หลักการช่วยตนเองนี้มาจากแนวคิดที่ว่า วิธีการช่วยเหลือคนที่ดีที่สุด คือ การช่วยให้คนมีความสามารถที่จะช่วยตนเองไปได้ โดยไม่ต้องคอยพึ่งคนอื่นเสมอไป หมายความว่า รัฐบาลยังต้องคอยช่วยเหลืออยู่เรื่อย ๆ แล้ว การช่วยเหลือก็ปราศจากประสิทธิภาพ รัฐบาลทำหน้าที่แค่เพียงให้การสนับสนุนบางอย่างที่เกินขีดความสามารถของประชาชนในท้องถิ่น เช่น ด้านวิชาการและการเงิน เป็นต้น

การสนับสนุนให้ประชาชนมีความสามารถที่จะพัฒนาชุมชนตนเองได้นั้น ควรคำนึงถึงขีดจำกัดของประชาชนด้วยเช่นกัน การดำเนินงานพัฒนาควรเริ่มจากสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ และจากสิ่งง่าย ๆ ไปหายาก เช่น การพัฒนาตัวเองและครอบครัวก่อน จึงออกไปร่วมในกิจกรรมชุมชน เช่นเดียวกัน การดำเนินโครงการใด ๆ ก็ตาม ควรทำแบบค่อยเป็นค่อยไป เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนแสวงหาข้อมูลประกอบการพิจารณาตัดสินใจและดำเนินงาน ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากการทำงานนั้น ๆ นอกจากนั้นจะต้องเตรียมความพร้อมให้กับประชาชน เพื่อให้เขาเหล่านั้นสามารถช่วยเหลือตนเองต่อไปได้ ด้วยการให้ความรู้ พัฒนาทักษะจากการฝึกอบรมในด้านต่าง ๆ (จรัส นวลนิ่ม, 2540)

เทคนิคการประยุกต์ใช้

งานอย่างเดียวกันในสถานการณ์หรือสถานที่ที่ต่างกัน การทำงานหรือการแก้ไขปัญหาอาจไม่เหมือนกัน เราไม่อาจนำวิธีการเดียวไปใช้กับปัญหาทุกปัญหา ต้องศึกษาว่าคนที่ทำงานร่วมกับเราเป็นอย่างไร จะทำอย่างไรเพื่อให้เขาร่วมมือกับเราจนงานสำเร็จได้

ภูมิ คือ ความสุขมวลรวมของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

“ภูมิสังคม” คือ ความแตกต่างของแต่ละพื้นที่ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม ชีวภาพ วิถีชีวิต ประเพณี ขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรม

ภูมิสังคมสามารถแบ่งออกได้ 2 ส่วน คือ

ภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภูมิประเทศ ลักษณะของพื้นที่ พระองค์ท่านมักคำนึงถึงภูมิศาสตร์อย่างจริงจัง เช่น แผนที่ การบันทึกต่าง ๆ ซึ่งในปัจจุบันเราหาได้จากแผนที่ความสูงต่ำของพื้นที่ (contour map) ดูอากาศ ดูทรัพยากรดิน น้ำ ลม ไฟ เกษตรกรรม ระบบโครงข่าย ถนนหนทาง คือมองอย่างเป็นองค์รวม

สังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ได้แก่ ลักษณะของประชากร พฤติกรรมการอยู่ร่วมกันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ต่าง ๆ

หากต้องการการมีส่วนร่วมต้องศึกษาถึงสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยาอย่างถ่องแท้ อย่าเปลี่ยนเร็วค่อย ๆ เปลี่ยนตามความจำเป็น ให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นด้วยความเต็มใจ ไม่บังคับ

เทคนิคการประยุกต์ใช้หลักการทรงงาน “ภูมิสังคม” จึงได้แก่

1. สำรวจข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพของสังคมนั้น ๆ

ในเชิงปริมาณ ศึกษาถึงภูมิประเทศ สภาพแวดล้อม จำนวนประชากร ประเพณี อาชีพ วัฒนธรรม เป็นต้น ในเชิงคุณภาพเป็นเรื่องของการพูดคุย สอบถาม สังเกตพฤติกรรม ศึกษาเป้าหมายความสุขของคนในพื้นที่ และนำข้อมูลเหล่านั้นมาวางแผนในลำดับต่อไป

เครื่องมือที่เป็นประโยชน์ต่อการสำรวจข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพของชุมชนหรือสังคมต่าง ๆ ก็คือ การจัดเวทีพูดคุย เช่น การสานเสวนา หรือการมีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยกับชุมชนในรูปแบบของ ประชาพิจัย ซึ่งเป็นวิธีการช่วยกันคิด ไม่ยึดเยียด ซึ่งแตกต่างจากงานพัฒนาที่ใช้วิธีการสั่งการ การจัดเวทีพูดคุยแบบช่วยกันคิดนี้ ต้องให้ประชาชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ให้ข้อมูล จนกระทั่งเสนอแนวทางว่า ควรจะทำอะไรที่จะแก้ไขปัญหาชุมชนของเขา หรือเป็นการทำให้ชุมชนของเขาดีขึ้น การที่ประชาชนไม่มีโอกาสคิดนี้เอง ทำให้เขาขาดโอกาสในการให้ข้อมูลเชิงคุณภาพที่จะเกิดการพัฒนาคนในชุมชนอย่างตรงประเด็น เจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินงานตามโครงการจะต้องเข้าหาประชาชนด้วยความเคารพ ให้เกียรติ ผลักดันให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมอย่างจริงจัง กระตุ้นหรือสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนได้คิดพิจารณาถึงสภาพความเป็นอยู่ของตนว่าตนมีปัญหาหรืออุปสรรคอะไรในการดำเนินชีวิต หรือขณะนี้มีความสะดวกสบายดีอยู่แล้ว แต่อยากพัฒนาต่อ ขยายผลออกไป เพื่อแบ่งปันสู่ชุมชนหรือสังคมอื่น ๆ ประโยชน์ที่ได้จากการสำรวจข้อมูลอย่างมีส่วนร่วมเช่นนี้เป็นวิธีการที่จะได้มาซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับสภาพท้องถิ่น ความต้องการ และเจตคติของประชาชน เมื่อมีโอกาสได้ดำเนินงานเพื่อพัฒนาชุมชน ประชาชนจะให้การยอมรับแผนงานหรือโครงการนั้น ๆ เป็นการสร้างประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน คือ การที่ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

2. นำข้อมูลต่าง ๆ มาวิเคราะห์และสังเคราะห์

โดยให้ข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นตัวนำ ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณเป็นตัวตาม คุณภาพในที่นี้คือความสุข และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ ซึ่งจะส่งผลถึงความสมดุล ความพอดี เข้ากันได้กับวิถีการดำเนินชีวิตของคนซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความสุขของคนในสังคมนั้น ๆ

ในส่วนของการวิเคราะห์นั้น คือ กระบวนการแยกแยะสิ่งต่าง ๆ องค์ประกอบหรือเหตุปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้ทราบถึงจุดสำคัญต่าง ๆ ของแต่ละพื้นที่ โดยเฉพาะเมื่อนำไปวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น ๆ หรือพื้นที่ใกล้เคียง จะพบจุดสำคัญที่น่าสนใจ เช่น

- “จุดเหมือน” หรือจุดที่คล้ายคลึงที่เป็นข้อเท็จจริงทั่วไป ซึ่งเป็นประโยชน์ในการวางโครงสร้างการพัฒนาให้สอดคล้องกับความต้องการในทุกพื้นที่
- “จุดต่าง” ที่เป็นอัตลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ หรือเป็นพรสวรรค์ของแต่ละกลุ่มคน
- “จุดเชื่อมโยง” ที่สามารถก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้
- “จุดเสริม” ที่สามารถเพิ่มเข้าไปได้เพื่อช่วยสนับสนุนหรืออำนวยความสะดวกต่อการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับรากวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่

ในส่วนการสังเคราะห์ สามารถทำได้โดยการนำเอาสิ่งที่ได้วิเคราะห์มาแล้วนั้นมาบูรณาการเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยยึดหลักการ “แสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่างอย่างสร้างสรรค์” ในส่วนที่เป็นจุดร่วมนั้นให้ทุกคนนำมาปฏิบัติร่วมกันเพื่อคุณภาพชีวิตหรือความสุขมวลรวมของทุกคน และในส่วนที่ต่างกันนั้นให้ถือว่าเป็นพรสวรรค์ของแต่ละฝ่าย โดยให้แต่ละฝ่ายรับผิดชอบพรสวรรค์ของตนเพื่อไม่ให้เกิดการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น แต่เอาพรสวรรค์นั้นมาช่วยเสริมจุดบกพร่องของแต่ละฝ่าย หรือช่วยสนับสนุนให้การดำเนินงานของแต่ละฝ่ายลุล่วงไปด้วยดีและ

มีความมั่นคงมากขึ้น เช่น บางคนหาเงินเก่ง เป็นเศรษฐี แต่ขาดเครือข่ายหรือบริวาร ส่วนอีกคนหาเงินไม่เก่ง แต่เก่งในเรื่องการสร้างเครือข่าย หากสองคนนี้อาพรสวรรค์ของแต่ละคนมาช่วยสนับสนุนกันก็สามารถเกิดการเกื้อกูลกันได้ โดยมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตร่วมกัน เป็นต้น

ในการพัฒนาชุมชนนั้น สิ่งสำคัญคือการมีส่วนร่วม หลังจากที่ได้ข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนแล้ว เพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหาและความต้องการแท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และการคัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหรือหลังการค้นหาปัญหาและความต้องการที่แท้จริง จนถึงขั้นตอนที่สำคัญที่สุด หากชาวบ้านยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและยอมรับความสำคัญของปัญหา กิจกรรมต่าง ๆ ที่ตามมาก็ไร้ผล เพราะชาวบ้านยังมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น สิ่งที่ถูกคนภายนอกพึงตระหนักคือ ชาวบ้านเป็นผู้อยู่กับปัญหาและรู้จักปัญหาของตนเองดีกว่าใครคนอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องที่เขาเกี่ยวข้องโดยตรงและทำอยู่กับมือก็จะยิ่งรู้ดีมาก แต่บางสิ่งที่รู้ไม่ได้นำมาพิจารณาหรือทำการวิเคราะห์สังเคราะห์ ซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลมักจะมองปัญหาของตนเองไม่ชัด จนกว่าจะมีเพื่อนมาช่วยกระตุ้นและชี้แนะในการมองปัญหาให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

ดังนั้น การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสาวและแยกแยะสาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้วว่าเป็นปัญหาสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาก็คือเพื่อให้การแก้ปัญหาตรงจุด

การที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการเลือกวิธีและวางแผนในการแก้ปัญหาเป็นสิ่งสำคัญในหลักการทรงงานข้อภูมิสังคมนี้ การแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจแก้ได้มากกว่า 1 วิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดีและข้อเสียแตกต่างกันไป หลังจากได้ทราบข้อดี ข้อเสียต่าง ๆ แล้ว ควรปล่อยให้ชาวบ้านเป็นฝ่ายตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีการไหน จากนั้นก็เป็นการวางแผนเพื่อแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

ลำดับต่อไป คือ การผลักดันให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ว่าชาวบ้านในหลายพื้นที่ อาจมีฐานะยากจนและขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวบ้านก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการลงทุนและร่วมดำเนินงานได้ เช่น รายงานของคนในบางแห่งนอกจากโรงงานแล้ว ชาวบ้านสามารถจะเข้าไปร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุนและลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวบ้านรู้จักคิดถึงต้นทุนและผลได้ต่าง ๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้นเพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ซึ่งต่างไปจากสภาพที่การลงทุนและการปฏิบัติงานทั้งหมดมาจากหน่วยงานภายนอก จะมีอะไรเสียหาย ก็ไม่รู้รู้สึกเดือดร้อนมากนัก และจะไม่มีการบำรุงรักษา นอกจากนั้น การร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเองทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง แล้วเมื่อมองเห็นประโยชน์ก็จะสามารถดำเนินกิจกรรมนั้นด้วยตนเองต่อไปได้ แม้จะขาดผู้แนะนำแล้วก็ตาม

ข้อมูลที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าการสำรวจในขั้นเบื้องต้นก่อนการดำเนินงานก็คือ ข้อมูลที่เกิดจากการติดตามและประเมินผล ที่เกิดจากการปฏิบัติงานอย่างมีส่วนร่วมโดยแท้จริง นอกจากข้อมูลนี้จะเป็นประโยชน์ในการประเมินความก้าวหน้า และผลสัมฤทธิ์ของการดำเนินกิจกรรมด้านต่าง ๆ แล้ว ยังช่วยเป็นฐานข้อมูลทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณสำหรับนำไปทำประชาพิชญในพื้นที่นั้น ๆ ได้ด้วย การติดตามผล

จึงเป็นการรวบรวมข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร วิธีการปฏิบัติในการดำเนินกิจกรรมการประมวลผลที่เกิดขึ้น รวมทั้งการวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ทั้งนี้ เพื่อรายงานให้ผู้มีส่วนรับผิดชอบในการดำเนินงานได้ทราบ และได้มีส่วนร่วมในการพิจารณาทบทวนทั้งจุดเด่นและจุดอ่อนในการดำเนินงานว่าอยู่ที่ตรงไหน ขั้นตอนใด และในเรื่องอะไร ทั้งนี้ หากเป็นจุดเด่นหรือเป็นข้อดี ผู้ดำเนินงานจะได้ร่วมกันสนับสนุนและยึดถือเป็นแนวปฏิบัติต่อไปด้วยความมั่นใจ แต่หากเป็นจุดอ่อนหรือเป็นข้อเสีย ผู้ปฏิบัติงานจะได้หาทางแก้ไขได้ทันทั่วทั้ง เพื่อลดการสูญเสียของการใช้ทรัพยากร และช่วยให้โครงการดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ บรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายได้อย่างแท้จริง ฉะนั้น การติดตามและประเมินผลจึงเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญยิ่งเช่นกันในเรื่องของการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าการสำรวจในขั้นเบื้องต้นก่อนการดำเนินงานก็คือ ข้อมูลที่เกิดจากการติดตามและประเมินผล ที่เกิดจากการปฏิบัติงานอย่างมีส่วนร่วมโดยแท้จริง นอกจากข้อมูลนี้จะเป็นประโยชน์ในการประเมินความก้าวหน้า และผลสัมฤทธิ์ของการดำเนินกิจกรรมด้านต่าง ๆ แล้ว ยังช่วยเป็นฐานข้อมูลทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณสำหรับนำไปทำประชาพิจัยในพื้นที่นั้น ๆ ได้ด้วย ทั้งนี้ เพื่อรายงานให้ผู้มีส่วนรับผิดชอบในการดำเนินงานได้ทราบ และได้มีส่วนร่วมในการพิจารณาทบทวนทั้งจุดเด่นและจุดอ่อนในการดำเนินงานว่าอยู่ที่ตรงไหน ขั้นตอนใด และในเรื่องอะไร ทั้งนี้ หากเป็นจุดเด่นหรือเป็นข้อดี ผู้ดำเนินงานจะได้ร่วมกันสนับสนุนและยึดถือเป็นแนวปฏิบัติต่อไปด้วยความมั่นใจ แต่หากเป็นจุดอ่อนหรือเป็นข้อเสีย ผู้ปฏิบัติงานจะได้หาทางแก้ไขได้ทันทั่วทั้ง เพื่อลดการสูญเสียของการใช้ทรัพยากร และช่วยให้โครงการดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ บรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายได้อย่างแท้จริง ฉะนั้น การติดตามและประเมินผลจึงเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญยิ่งเช่นกันในเรื่องของการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาแบบการมีส่วนร่วมนี้ หากจะให้ประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง ต้องอาศัยความร่วมมือและสนับสนุนจากหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และตัวประชาชนเอง การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนในแต่ละภูมิสังคม จะช่วยให้เขาได้เรียนรู้และฝึกฝนการทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ รู้จักพิจารณาข้อดีข้อเสียของโครงการ การบูรณาการภูมิปัญญาหรืออัตลักษณ์ของคนในชุมชน วิธีการดำเนินการต่าง ๆ รู้จักตัดสินใจ และดำเนินงานพัฒนาตามความต้องการของตนเองและชุมชน ที่เหมาะสมต่อภูมิสังคมนั้น ๆ รวมทั้งทำให้มีการจัดตั้งกลุ่มและองค์กรที่มีพลังและอำนาจในการต่อรอง ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการพัฒนาชุมชนด้วยหลักภูมิสังคมนี

รู้ภูมิสังคมแล้วดีอย่างไร

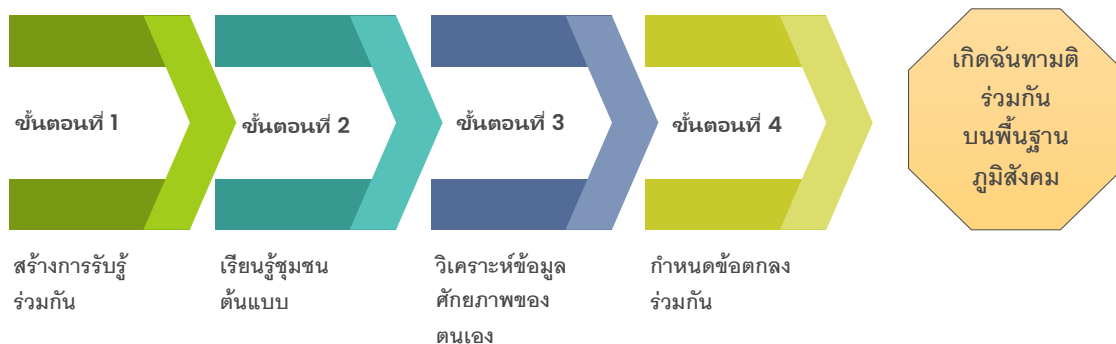
1. ทำให้ทราบถึงจุดร่วมของแต่ละพื้นที่ และระหว่างพื้นที่ว่ามีความต้องการสิ่งใด โดยคำนึงถึงความสำคัญที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตที่มีความสุข มีสุขภาวะทางกายและจิตใจที่แข็งแรง สามารถสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรู้เท่าทัน ทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองได้ เกิดความร่วมมือร่วมแรงร่วมใจในการทำงานร่วมกันได้ด้วยความรู้รักสามัคคี
2. ทำให้ทราบถึงจุดต่างของแต่ละพื้นที่ที่ควรมีทิศทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของแต่ละภูมิสังคม ไม่ทำลายรากฐานทางวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ เกิดการส่งเสริมพรรคหรือจุดแข็งของแต่ละพื้นที่สู่ความเป็นเลิศเพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม
3. ช่วยทำให้แต่ละภูมิสังคมเกิดความสมดุล ความพอดี เข้ากันได้กับวิถีการดำเนินชีวิตของคนซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความสุขของคนในสังคมนั้น ๆ

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิเคราะห์หลักการทรงงานข้อที่ 5 สู่การประยุกต์ใช้ ทำให้เกิดการสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับเทคนิคในการประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 5 เรียกว่า รูปแบบการประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 5 : ภูมิสังคม ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

รูปแบบการประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 5 : ภูมิสังคม

แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

แผนภาพที่ 1 รูปแบบการประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 5 : ภูมิสังคม

ขั้นตอนที่ 1 สร้างการรับรู้ร่วมกัน โดยสิ่งที่จำเป็นต้องรู้ ได้แก่ การรู้จักตนเอง รู้จักชุมชนหรือสังคมที่ตนอยู่อาศัย รู้จักโลก รู้จักรากเหง้าและเอกลักษณ์ของชุมชน รู้ศักยภาพและทุนทางสังคม รู้รายรับ รายจ่าย และหนี้สินที่เป็นข้อมูลจริง

ขั้นตอนที่ 2 เรียนรู้ชุมชนต้นแบบ เพื่อสร้างแรงบันดาลใจ สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน ให้กำลังใจคนในชุมชนเพื่อหลุดพ้นจากปัญหา หลุดพ้นจากวิถีคิดแบบพึ่งพา สร้างความเชื่อมั่นและเป้าหมายสู่ความสำเร็จร่วมกันของคนในชุมชน สิ่งที่เราเรียนรู้จะเป็นประโยชน์ต่อการนำมาปรับประยุกต์และบูรณาการให้เหมาะสมกับความรู้ ประสบการณ์ ศักยภาพและทุนทางสังคมที่ได้สร้างการรับรู้ร่วมกันจากขั้นที่ผ่านมา

ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์ข้อมูลศักยภาพของตนเอง เพื่อให้มองเห็นทางเลือกที่หลากหลายจากการร่วมเสวนา ร่วมคิด ร่วมออกแบบ ร่วมวางแผน แล้วเลือกทางที่คุ้มค่าที่สุดโดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับความเป็นจริงมากที่สุด บนฐานข้อมูลของตนเอง ชุมชนของตนเอง และยึดหลักการพึ่งพาตนเอง

ขั้นตอนที่ 4 กำหนดข้อตกลงร่วมกัน โดยอาจเป็นเรื่องของการวางแผนแม่บทการพัฒนาตนเองของคนในชุมชน การจัดทำธรรมนูญสุขภาพของคนในชุมชน หรือแผนแม่บทการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนในมิติต่าง ๆ โดยตัดสินใจจากผลการวิเคราะห์และทางเลือกเพื่อแก้ปัญหาตามขั้นตอนที่ 4 มาจัดทำเป็นแผนแม่บทชุมชน จัดประชาพิจารณ์แผนเพื่อให้เกิดความรอบคอบ เกิดเป็นฉันทามติร่วมกันในขั้นสุดท้ายก่อนนำไปปฏิบัติ

บทสรุป

จากการศึกษาครั้งนี้ ได้องค์ความรู้ใหม่ คือ รูปแบบการประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 5 : ภูมิสังคม ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน โดยทุกขั้นตอนที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ประชาชนหรือคนในชุมชนนั้น ๆ จะต้องเป็นผู้ดำเนินการเองหรือเป็นแม่ข่ายหลัก การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงจะเกิดการพัฒนามีรากฐานจากภูมิสังคมจะอาศัยคนนอกหรือฝ่ายราชการเป็นแม่ข่ายทำแทนไม่ได้ เพียงแต่ช่วยให้คำแนะนำในการจัดการและการดำเนินการแต่ละขั้นตอน แนะนำกรอบ ช่วยสร้างเครื่องมือ แนะนำวิธีการวิเคราะห์ หรือช่วยเป็นวิทยากรกระบวนการให้ ก็จะทำให้คนในชุมชนหรือสังคมนั้นสามารถดำเนินการเองได้

บรรณานุกรม

- จรัส นวลนั่ม, ผศ. (2540). การศึกษากับการพัฒนาประเทศ. โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์.
- ชัยโรจน์ นพเฉลิมโรจน์. (2567ก). การประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 1 : ศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบ. *วารสารสถาบันพอดี*, 1(1), 38-53.
- _____. (2567ข). การประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 3 : แก้ปัญหาที่จุดเล็ก. *วารสารสถาบันพอดี*, 1(3), 33-40.
- _____. (2567ค). การประยุกต์ใช้หลักการทรงงานข้อที่ 4 : ทำตามลำดับขั้น. *วารสารสถาบันพอดี*, 1(4), 33-44.
- ชิสา กันยาวิริยะ. (2565). ระเบิดจากข้างใน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิธาน. *วารสารวิจัยธรรมศึกษา*, 5(2), 250-256.
- ธนกร ศิริสุขวัฒนา และ โดม ไกรปกรณ์. (2566). บทบาทของประชาชนในประวัติศาสตร์การพัฒนาเมืองกรณีศึกษาอำเภอบางขุนเทียนระหว่างทศวรรษ 2480-2520. *วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์*, 10(2), 66-86.
- ปิยชัย นาคอ่อน. (2566). ความสอดคล้องของนโยบายประเทศไทยต่อแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนในช่วงการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด 19. *วารสารสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 20(2), 46-60.
- เมธา หริมเทพาธิป. (2559). การศึกษาตามหลักปรัชญาหลัณวญฺญานิยมสายกลาง : วิเคราะห์จากหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช. *วารสารศึกษาศาสตร์ มมร*, 4(1), 120-132.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.). (2559). *หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ : สำนักงาน กปร.